

AVARISE ISANDAD

Lääne tsivilisatsiooni lätetel

David Rohli muud teosed

„A Test of Time”

„Legend”

„The Lost Testament”

„From Eden to Exile”

David M. Rohl

AVARISE ISANDAD

Lääne tsivilisatsiooni lätetel

Tõlkinud Kristjan Tedre

Originaali tiitel:

The Lords of Avaris: Uncovering the Legendary Origins of Western Civilisation

David M. Rohl

Century

The Random House Group Ltd, 2007

Toimetanud Egle Mane
Kaas Lemmi Kuulberg
Makett Ditas Rohl
Küljendanud Erje Hakman

Esikaanel: Sethi graniitkuju Kairo Muuseumist. *David Rohli foto.*

Copyright © David M. Rohl, 2007

© Tõlge eesti keelde Kristjan Tedre ja kirjastus Argo, 2011

ISBN 978-9949-466-29-0

Trükitud Tallinna Raamatutrükikojas

Tulevikule:

Mohan

Iain

Vanessa

Rebecca

Robert

Maya

SISUKORD

EESSÕNA	15
Mees Avarisest	16
SISSEJUHATUS	29
Flinders Petrie ja Kreeka pime ajastu.....	32
Lühiajalugu	38
Indoeurooplaste saabumine	38
Iisraeli hõimud Egiptuses.....	39
Legendid ja pärimused	41
Hilispronksiaeg Egiptuses	43
Pronksiaja lõpp	44

Esimene osa

Kaose valitsejad

ESIMENE PEATÜKK: JA MÜÜRID LANGESID KOKKU	53
Šeši skarabeus	54
Joosua Jeeriko hävitamine	57
Piiblisündmuste dateerimine	58
Raamses	59
Tähelepanuväärsed kokkulangevused.....	64
Iisraellased Egiptuses.....	66
Ipuveri papüürus	68
Jeeriko langemise dateering Kenyoni järgi.....	73
TEINE PEATÜKK: HÜKSOSE KUNINGAD.....	77
Šeši dateerimine	79
Avarisesse saabuvad väikehüksoslased	82
Avarisesse saabuvad suurhüksoslased	87
KOLMAS PEATÜKK: KUNINGATEPAPÜÜRUS	93
Torino papüürus: uus rekonstruktsioon.....	94
Suurhüksose kuningad Torino nimestikus	96
NELJAS PEATÜKK: SETHI KUNINGRIIK.....	99
Tõendid orjapidamise kohta Egiptuses.....	100
Siiriuse-põhine ajaarvamine	103

Teise vaheperioodi dateerimine uue kronoloogia põhjal.....	106
Niinimetatud 14. dünastia.....	107
Zile kindlus.....	109
Ro-Ikhte isand Seth.....	111
Neljasajanda aasta steel.....	112
<i>Shemau</i>	115
VIIES PEATÜKK: HÜKSOSLASTE VÄLJATÖRJUMINE.....	119
„Vapper” Taa.....	119
„Sõjamees” Kamos.....	123
„Kindel” Aahotep.....	128
„Vabastaja” Ahmos.....	129
Vabastussõja kõrghetk.....	132
Avarise langemine.....	137
Võimalik seos Theraga.....	139

Teine osa

Taevastevõrdsed pelasgid

KUUES PEATÜKK: ANAKI POJAD.....	143
Seos Byblosega.....	144
Byblose hauad.....	146
Anaklased Negebis.....	152
Anaklaste saabumine.....	155
Esialgsed vilistid.....	157
SEITSMES PEATÜKK: AVARISE TEGELIKUD ISANDAD.....	169
Legend Iost.....	171
Telegonose identifitseerimine Egiptuse ajaloos.....	175
Io identifitseerimine Egiptuse ajaloos.....	176
Sõdalaskuninganna Aahotep.....	180
Inachos – hüksose kuningas?.....	182
Kuninganna Aahotepi aare.....	183
KAHEKSAS PEATÜKK: SETHI HÄÄL.....	189
Thera purske dateerimine.....	190
Kaheksateistkümnenda dünastia paleed Avarises.....	196
Peruneferi sadam.....	202
Thera pimss.....	204
Savinõudest, vaaraodest ja täpsest dateerimisest.....	206
Thera purske dateerimine uue kronoloogia põhjal.....	211
Deukalioni uputus.....	216

ÜHEKSAS PEATÜKK: KADUNUD EEPOS	221
Tulering.....	221
Vaidlus HM IB hävingu ümber	227
Minose tsivilisatsiooni langemine	229
Läänemaja	230
Eepost vääriv seiklus	234
KÜMNES PEATÜKK: PÄRITOLU	247
Indoeurooplaste kodumaa	247
Tagasipöördumine Eedenisse.....	252
Hetiitide tulek.....	255
<i>Ummān manda</i> pealik.....	257
Indoeurooplaste sissetung	257
Legend Keretist.....	258
Vahekokkuvõte.....	260
Saabumine.....	260
Hobune	261
Indoeurooplasted Piiblis	263
Varahüksose keskkond.....	264
Sõnnihüppajad.....	264

Kolmas osa

Kreeklaste tulemine

ÜHETEISTKÜMNES PEATÜKK: MINOS JA MINOTAUROS.....	269
Kahekordne nägemine	270
Knossose kreeklased.....	272
Tõendid Egiptusest	273
Kuningas Minos Vanem	275
Kuningas Minos Noorem	276
Knossose palee hävitamine.....	279
Pelaşgid	284
Kreetid	287
Must Athena.....	288
Theseus ja labürint	289
Sõnni vägi.....	293
Rituaalne inimohver.....	299
Lapsohvrid Knossoses.....	302

KAHETEISTKÜMNES PEATÜKK: DANAOS JA AIGYPTOS.....	305
Kuldne Mükeene.....	309
Rändavad muumiad.....	314
Üle mõistuse rikkad.....	317
Legend Danaosest ja Aigypstosest.....	320
Viis suurt inimrassi.....	326
Danaos ja Egiptusest põgenemine.....	329
Atreuse suguvõsa.....	330
KOLMETEISTKÜMNES PEATÜKK: TROOJA SÕDA.....	335
Tuulise Trooja kõrged tornid.....	337
Milline Trooja?.....	345
Tõendid Egeuse merelt.....	354
Mükeene lõpp.....	356
Sõjajärgne ajastu.....	358
Tõendid Egiptusest.....	361
Tõendid Anatooliast.....	363
Eteokles ja epigoonid.....	372
Hetiidid Homerose pärimuses.....	376
Manethoni Trooja sõja daatum.....	378
NELJATEISTKÜMNES PEATÜKK: HOMEROS JA PIME AJASTU.....	383
Pimeda ajastu süünd.....	383
Pimeda ajastu tagajärjed.....	385
Järjepidevus läbi pimeda ajastu.....	388
Arusaamatused Troojas.....	389
Paneme Kreeka pimeda ajastu piirid paika.....	392
Keraamikaperioodid.....	394
Kesksgeomeetriline keraamika Megiddos.....	396
Pimeda ajastu lõpp.....	398
Homerose probleemid pimeda ajastu valgel.....	399
Üheksanda sajandi „Iliase” taastamine.....	405
VIIETEISTKÜMNES PEATÜKK: HERAKLESE POJAD.....	409
Doorlaste tulek.....	410
Arheoloogia genealoogia vastu.....	415
Eratosthenes ja Sparta kuningate sugupuud.....	417
Põlvkondade mäng.....	420
Sparta valitsejate sugupuud.....	423
Kreeka valitsejate sugupuud.....	424
Arhailise Sparta uus ajalugu.....	427
Kas uskuda pärimusi pikemalt mõtlemata?.....	431

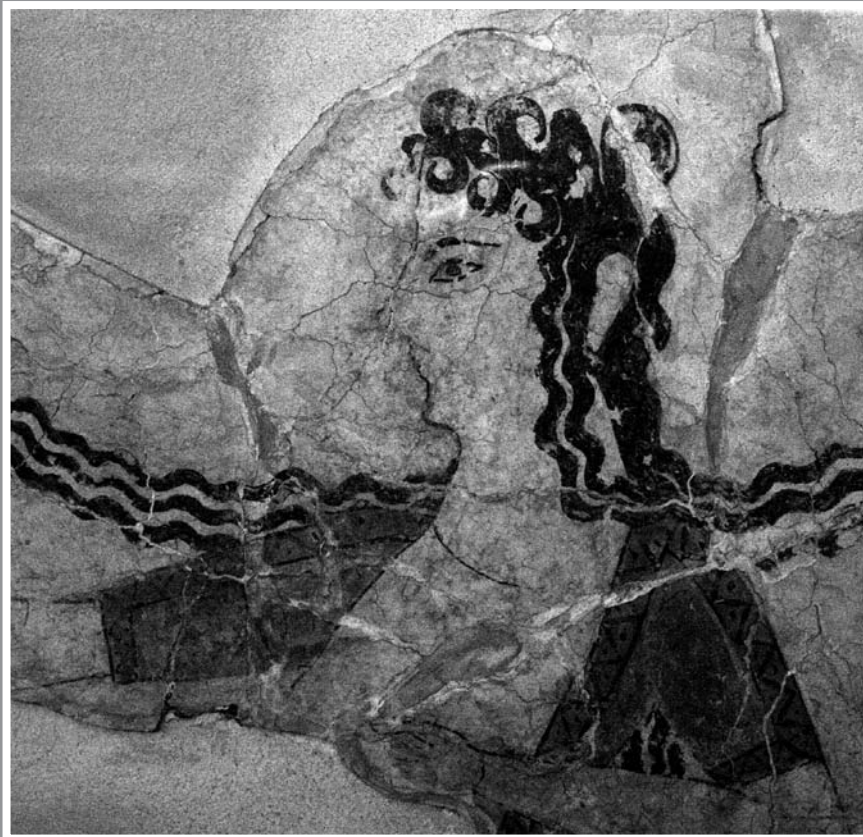
Neljäs osa
Suur rahvasterändamine

KUUETEISTKÜMNES PEATÜKK: MOPSOS JA MERERAHVAD	439
Legendi jälgedes	440
Mererahvaste sissetung	446
Mererahvaste tuvastamine.....	451
Legend Mopsosest.....	461
SEITSMETEISTKÜMNES PEATÜKK: TROOJA TUHAST.....	469
Uushetiidi pime ajajärk	471
Probleemid uushetiidi kunstiga	472
Midas ja muškid	474
Karphi	479
Lääne fööniks	482
Kartaago ja selle asutajanna	487
Wenamoni ja Zikarbaal.....	489
Sardiinia <i>shardana</i>	491
Lüüdia <i>tyrsenoi</i>	492
Vööras keel.....	494
Etruskide tulek	495
Kreeka koloniseerimisliikumine	497
Arheoloogiline järjepidevus	501
Seos mererahvastega	502
Aeneas ja Trooja põgenikud	504
KAHEKSATEISTKÜMNES PEATÜKK: ROOMA ASUTAMINE.....	507
Kolmteist altarit.....	509
Rooma probleem	515
Romulus ja Remus.....	522
Legendides peituv ajalugu	523
Varase Rooma kronoloogia üksikasjad.....	524
Rooma vabariik.....	525
ÜHEKSATEISTKÜMNES PEATÜKK: SAAMAHIMU ISANDAD.....	537
Alguses	539
Hüksoslaste ülemvõim	540
Hüksoslaste väljaajamine.....	543
Mükeene Kreeka asutamine	546
Doorlaste sissetung	547
Mererahvaste sissetung	548
Lääne koloniseerimine	548

Viies osa
Viited

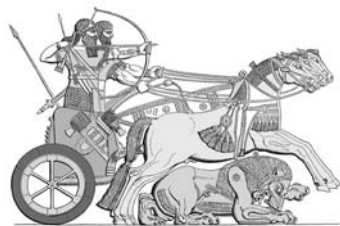
TÄNUAVALDUSED	553
LÜHENDID JA ILLUSTRATSIOONIDE ALLIKAD	558
VÄRVITAHVLID	559
BIBLIOGRAAFIA.....	560
VIITED.....	569
REGISTER.....	575

Pole kahtlust, et ajaloolaste vaidlused müütide, ajaloo ja arheoloogia suhete teemal jäävadki kestma, kuid tähelepanuväärsed kokkulangevused „müütide” ja arheoloogiliste „faktide” vahel tähendavad seda, et muistseid kreeka legende ei saa enam pelgalt tõestamatuteks „muinasjuttudeks” lugeda.

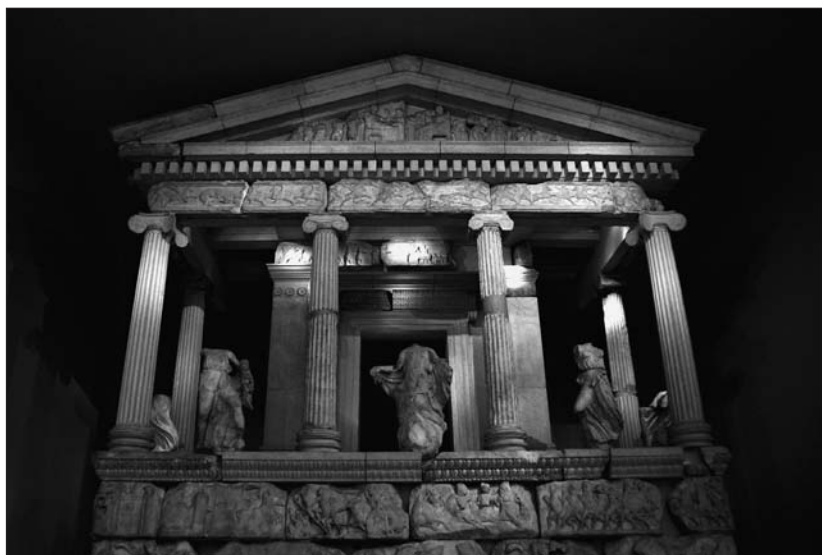
[R. Morkot: „The Penguin Historical Atlas of Ancient Greece”
(London 1966), lk 19–20]

EESSÕNA

Ma kõndisin 1991. aasta 27. aprilli hommikul tüüpiliselt halli taeva all läbi Bloomsbury tänavate Briti Muuseumi sama halli joonia stiilis sissepääsu poole. Kui ma auväärse asutuse treppidest üles ruttasin ja aatriumi kiirustasin, oli ISiSe liikmete aastakogunemine juba alanud. Vasakule pöörates pääsesin ma Egiptuse skulptuuride galeriisse ja järgmine vasakpööre Rosette'i kivi juures viis mu koridori, mida ääristavad Assüüria kuninga Assurbanipali* paleest pärit kivitahvlid kujutasid tema kuulsat lõvijahti (kujutis pealkirja kohal). Niineve kuninga-koja näituse lõpuks jõuab vaataja tagantpoolt kahe hiiglasliku keerubi – inimpeaga tiivulise sõnni – kuju juurde, mis valvavad muuseumi

* Assurbanipal: valitses aastatel 669–627 eKr.

Nereiidide monument (u 390 eKr), mis avastati Xanthoses 1838. aastal ja asub nüüd restaureerituna Briti Muuseumis. Reljeefid kujutavad Heraklese – heroilise ajastu arhetüüpse sangari – vägitegusid.

Assüüria kogusid. Sealt paremale jääb Egiptuse skulptuuride galerii ja vasakul asuvast uksest pääseb suurde ruumi, kus on elegantse klassikalise ajastust pärit (ehitati aastatel 390–380 eKr) hauatempli fassaad, mida tuntakse nereiidide monumendina. Selle avastas Charles Fellows* 1840ndatel aastatel Lüükias (Edela-Anatoolias) Xanthose varemetelinna uurides. Edasi võib näha kuulsaid marmorreljeefe, mille lord Elgin aastatel 1801–1806 Ateena Parthenoni viiludelt maha laskis võtta.

Kuid täna polnud mul plaanis Kreekale keskenduda. Minu tee viis keerubite karmi pilgu all märkamatu trepist alla Briti Muuseumi keldrikorruse loengusaali. Juba eemalt ja suletud uste tagant võisin ma kuulda erutatud häälte kõma.

Ma jõudsin just vabandust paludes ning õpetajate ja kolleegide tervitustele vastates istet võtta, kui loeng algas. Tol hetkel olin ma Londoni Ülikooli Kolledžis kraaditaotleja, kellel oli vedanud sellega, et õppis mõne kahekümnenda sajandi lõpupoole suurima antiikmaailma tundja juures. Minu kõrval istus Peter Parr, kes tegi väljakaevamisi Orontese-äärse Kadešis.** Ma olin Peteri käe all Arheoloogiainstituudis arheoloogiat õppinud ja ta oli mind lahkelt kutsunud oma Süüria-ekspeditsioonis osalema. Tema kõrval istus geomeetrilise ajastu*** Kreeka juhtiv asja-tundja professor Nicholas Coldstream.¹ See ebatavaline ja ülevoolavalt innukas teadlane oli mulle tutvustanud pronksiaegse Kreeka ja Kreeta hiilgust oma kuulsatel arheoloogiakursustel ja Mükeene-teemalistel seminaridel Londoni Ülikoolis. Üks rida tagapool minust paremal istusid Vronwy Hankey ja professor Peter Warren, Egeuse maailma keraamika kronoloogiat käsitleva põhiuurimuse autorid.² Esirida oli täis minu juhendajaid ja antiikajaloo kateedri teadureid, nende kõrval istusid mu egiptoloogia professorid – populaarne Harry Smith ja Geoffrey Martin. Kogu see akadeemilise maailma plejaad oli siia kogunenud ühel põhjusel: et kuulata ühe silmapaistva mehe loengut. Seda teadlast tutvustasin ma pikalt „Ajaproovi” („A Test of Time”) I köites, kus oli juttu arheoloogilistest tõenditest, mis kinnitasid iisraeli hõimude viibimist Egiptuses.

* Fellows: (1799–1860).

** Orontese-äärne Kadeš: koht, kus toimus kuulus lahing Ramses II (UK järgi u 943–877 eKr) ja hetitide kuninga Muvatalli (UK järgi u 966–937 eKr) vahel. UK – uus kronoloogia.

*** Geomeetrilise ajastu: tuntud ka arhailise ajastuna, mis jaguneb protogeomeetriliseks, varageomeetriliseks, keskkeomeetriliseks ja hilisgeomeetriliseks perioodiks ja mida traditsiooniliselt dateeritakse umbes aastatesse 1050–750 eKr.

Mees Avarisest

Professor Manfred Bietak, Viini Egiptoloogiainstituudi direktor ja Austria Tell ed-Daba-ekspeditsiooni juhataja, on kangeline paljude algajate egiptoloogide ja arheoloogide jaoks – kaasa arvatud minu enda jaoks. Ta on Egiptuses väljakaevamistega tegelenud aastast aastasse peaaegu pool sajandit, tuues pidevalt (ja mõnikord sensatsiooniliselt) avalikkuse ette suurimaid avastusi Howard Carteri ja Tutankhamoni haua avastamise ajast peale. Rahvusvahelise ekspertide meeskonna toel (kuhu

kuuluvad arheoloogid, maamõõtjad, antropoloogid, arhitektid ja restaauraatorid) tõi Bietak tänapäeva teaduse valgele ühe Egiptuse tsivilisatsiooni kõige pimedama ja mõistatuslikuma perioodi. Tänu professor Bietakile on Egiptuse Teine vaheperiood – mis hõlmab 13. dünastiat ja hüksoslase ajajärku – muutunud akadeemilistes ringkondades põnevaks kõneaineks ning selle kütkestava ajalooaspekti uurimine on moes nii üliõpilaste kui harrastuseegüptoloogide seas.

ISISe (Institute for the Study of Interdisciplinary Sciences – Interdistsiplinaarsete Teaduste Uurimisinstituut) direktorina kutsusin ma professor Bietaki 1991. aasta ISISe liikmete loengule Briti Muuseumi, et Briti teadlased kuuleksid hiljutistest avastustest Tell ed-Dabas – pisikeses külas, mis tähistab hüksose impeeriumi pealinna, muistse Avarise asukohta. Bietak polnud Inglismaal esinenud 1969. aastal Briti Akadeemias peetud loengust saadik, mistõttu kujunes ta sõnavõtt sensatsiooniliseks. Õigupoolest saabus ta otse Kairost Austria Instituudist ja oli vaid päev varem naasnud Avarisest, kus tema väljakaevamiste ülevaatajate meeskond oli ametis uues leiukohas vaevalt kilomeetri kaugusel Tell ed-Daba peamisest varemetekünkast. Nüüd seisib ta Briti Muuseumi keldrikorruse loengusaalis ootusäreva publiku ees ja kellelgi kuulajatest polnud aimu, mida ta kavatseb teatavaks teha.

Valgustus keerati maha ja sadakonnast slaidist esimene heitis suurele ekraanile lummatvat kuma. Neile, kes olid austerlaste väljakaevamistega kursis ja nende raporteid lugenud, polnud esialgu näidatavas materjalis palju uut. Inimestele, kes Teisest vaheperioodist vähem teadsid, tutvustati 12. dünastia lõpupoolele üle Siinai Egiptusesse rännanud ja delta idaossa elama asunud Lääne-Aasiast pärit (st semiidi) rahva elamuid ja haudu. Seal võtsid need karjakasvatavad pikapeale omaks egiptuse kultuuri, kuid säilitasid huvitaval moel oma matusekombed, mille kohaselt surnud maeti küljeli pooleldi looteasendis lihtsatesse mudatelistest hauakambritesse, kaasas KP IIA savinõud ja erakordselt hästi valmistatud pronkspistodad, mis pidid lahkunuid kaitsma. Need olid Tell ed-Daba keskmise pronksiaja IIA kihtide H ja G koolnud.

Kuid järgmises (kõrgemas) kihis katkes stratigraafiline järjepidevus. Kihis G viimane faas leidis järsu ja dramaatilise lõpu. Avarist oli tabanud katastroof – millest andsid selgelt tunnistust kogu linnaasemelt leitud kümned madalad kalmud. Surnud olid kuhjatud rutuga kaevatud haudadesse üksteise kukile, nagu alaspidi. Lahkunutele polnud lisatud matusepanuseid: ei savinõusid hauataguse elu tarvis ega pronksrelvi, millega end teises ilmas kaitsta. Bietak oletas, et linna oli tabanud hävitav taud, mis põhjustas sadade inimeste surma ja ohvrite hädamatused. See võis ka seletada, miks asula peamine osa, kus elasid aasialased, nii äkitselt hüljati ja üsna pikaks ajaks inimtühjaks jäi.

Professor Manfred Bietak.

Tüüpiline meesterahva matus Tell ed-Dabas/Avarises KP IIA keraamikaga (sealhulgas Tell el-Yahudiya kannud).

* Ahmos: valitses UK järgi u aastail 1191–1168 eKr; TK järgi u aastail 1539–1514 eKr. TK – traditsiooniline kronoloogia

Järgnev kiht (F) tähistas Avarise taasasustamist. Seda tegi uus põhjast saabunud aasialaste laine – kes erinesid vägagi kihi G lõpul linnast lahkunud rahvast. Nende keraamika esindab keskmise pronksiaja IIB (ehk lühidalt KP IIB) nimetust kandva uue arheoloogilise alletapi algust – mis arenes välja eelnevast KP IIA keraamikast, kuid erineb sellest märgatavalt. Need olid sõdalased – mehed, keda saatsid teise ilma koos nendega maetud orjatarid. Uustulnukad asusid peagi vana linna mudatelistest hooneid lammutama, et teha ruumi kalmistu jaoks, kuhu kuulus ka väike kabel (kiht E/3).

Järgmise kolme kihi (E/2, E/1 ja D) jooksul võis jälgida, kuidas uute aasialaste võim kasvas ja nende asula laienes. Kogukond rajas kalmistule suurema egiptuse stiilis kabeli ja püstitas tohutu rituaalse kompleksi, mille keskel (ehitamist alustati kihi E/3 ajal) asus „üks suurimaid pühamuid, mis keskmisest pronksiajast teada on”.³ Bietak usub, et see tempel oli pühendatud Baalile/Hadadile, põhja tormijumalale, keda samastati egiptuse kaosejumalaga – „Sethiga, Avarise isandaga”.

Suurhükseose kuningatesugu – mida samastatakse Manethoni 15. dünastiaga – esindavad Bietaki arvates viimased keskpronksiaegsed kihid Avarises (E/1, D/3 ja D/2), enne kui kindlustatud linn vaarao Ahmose*, „vabastaja” ja 18. dünastia asutaja kätte langes. Pärast hüksoslaste väljakihutamist Egiptusest jäeti Avaris (kiht D/2) teist korda maha (vähemalt arvati nii 1991. aastal), sest Uue riigi vaaraod taastasid oma kuninglikud pealinnad Memphises ja Teebas. Kõik see oli Bietakit kuulavatele teadlastele teada ja üldiselt aktsepteeritud.

Kuid nüüd saabus üllatus, mida professor Bietak oli ettekande lõpuks varus hoidnud. Sellel väljakaevamiste hooajal oli ta „rentinud” näiliselt tavalise põllulapi väikese Ezbet Helmi nimelise küla majade kõrval. Tal oli maatüki uurimiseks kaks kuud, enne kui tuli aeg see põllupidajale